

KUML

1958

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1958

With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
SATTE DETTE KUML
FOR
C. G. SCHULTZ

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1959

Forside:

Hornet guddom på helleristning ved Løfåsen, Bohuslen.

Redaktion:

P. V. GLOB

Copyright 1958

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clichéer:

Hammerschmidt - Århus

F. Hendriksens Reproduktionsatelier - København

og

Bernh. Middelboe's Reproduktionsanstalt,

København

INDHOLD

<i>Harald Langberg</i> : C. G. Schultz	7
<i>Harald Langberg</i> : Balustersøjlen på Vitskøl	9
<i>Zdzisław Rajewski</i> : Arkæologisk forskning i Biskupin	21
<i>Jytte Laursen</i> : Om Votivfund fra Bronzealderens Slutning	63
<i>Lili Kaelas</i> : Ny typ av fotskålar från Danmark	72
<i>Hans Helbæk</i> : Grauballemandens sidste Måltid	83
<i>Ad. Stender-Petersen</i> : Runestaven fra Ladoga	117
<i>Aslak Liestøl</i> : Runene fra Gamle Ladoga	133
<i>P. V. Glob</i> : Alabasterkar fra Bahraíns templer	138
<i>Viggo Nielsen</i> : – vidt berømt for dens mange perler	146
<i>P. V. Glob</i> : Rekognoscering i Abu Dhabi	162
<i>P. V. Glob</i> : Undersøgelser i Kuwait	166
<i>Erling Albrechtsen</i> : Aleksander den Stores visitkort	172
<i>Aage Roussell</i> : Et hellenistisk terrakottaværksted i Den persiske Golf	191
Jysk Arkæologisk Selskab	201

CONTENTS

<i>Harald Langberg</i> : C. G. Schultz	8
<i>Harald Langberg</i> : The Balusterpillar at Vitskøl	19
<i>Zdzisław Rajewski</i> : Forschungsergebnisse über die Besiedlung der »Lausitzer« Kultur in Biskupin und Umgegend	49
<i>Jytte Laursen</i> : Votive Finds from the End of the Bronze-Age	70
<i>Lili Kaelas</i> : A New Type of Pedestal Bowls from Denmark	80
<i>Hans Helbæk</i> : The Last Meal of Grauballe Man	111
<i>Ad. Stender-Petersen</i> :	124
<i>Aslak Liestøl</i> :	135
<i>P. V. Glob</i> : Alabaster Vases from the Bahrain Temples	144
<i>Viggo Nielsen</i> : Famed for Its Many Pearls	157
<i>P. V. Glob</i> : Reconnaissance in Abu Dhabi	164
<i>P. V. Glob</i> : Investigations in Kuwait	169
<i>Erling Albrechtsen</i> : Alexander the Great's Visiting Card	186
<i>Aage Roussell</i> : A Hellenistic Terra-Cotta Workshop in the Persian Gulf ...	198

OM VOTIVFUND FRA BRONZEALDERENS SLUTNING

Af JYTTE LAVRSEN

I 1954 modtog Forhistorisk Museum som Gave fra Læge U. Balslev, Aidt, et meget velbevaret Bronzesværd af Hallstatt-type. Sværdet var fundet et Par Aar i Forvejen af Maskinarbejder A. Jørgensen, Bjerringbro, i Gudenaens nordre Brink, c. 1500 m Vest for Bjerringbro. Kun Odden ragede synligt frem i Vandet, Resten laa i Aabrinken.

Bjerringbrosværdet er nu 76,5 cm langt, Grebtungens øverste Del er afbrudt, og Fæstebeklædningen mangler. Det har 2 Naglehuller i Grebtungen, det øverste overbrudt, og 1 Naglehul i hver Skulder. Klingen har et Hak i hver Side under Skulderen, Odden er bredt v-formet. Klingen har fladt rhombisk Tvær-snit, (Fig. 1).

Aaret efter indgik til Randes Museum et Halstattsværd af afvigende Type¹). Det er ligeledes meget velbevaret, dog er Grebtungens øverste Del beskadiget, og Fæstebeklædningen mangler. Dette nu 70,5 cm lange Sværd har spids Od, fine Ribber langs Æggene, Klingens Midtparti er glat hvælvet, under Skulderen er der svage Hak. I hver Skulder er der 1 Naglehul, midt i Grebtungen 2 og foroven 1 (overbrudt). Sværdet er fundet under Kanalgravning ved Kalhovegaard Syd for Randers (Fig. 2).

De paa nordisk Omraade fundne Hallstattsværd er blevet behandlet af E. Sprockhoff og senere af J. D. Cowen²). Cowen skelner mellem tre Typer af Bronzesværd: Gündlingentypen – det korte Hallstattsværd, Mindelheimtypen – det lange Hallstattsværd, og en nordlig Variant. Af disse tre Typer slutter Bjerringbrosværdet sig nærmest til den anden, Mindelheimtypen, ved sin v-formede Od, men adskiller sig fra det typiske Mindelheimsværd ved at have glat Klinge med svag Midtryk, medens Mindelheimsværdet har ribbet Klinge. Mindelheimtypen er ikke særlig almindelig i nordeuropæiske Fund. Cowen opregner 2 tyske, 1 dansk, 2 svenske og 1 norsk, hvortil kan føjes nogle faa Stykker, 2 fra det store svenske Hassledepot³) og vort fra Bjerringbro. Det eneste af disse, der er fundet sammen med nordiske Oldsager, er Holbæk Ladegaardsværdet, der tilhører et Depotfund fra Bronzealderens Periode VI⁴).

Kalhovegaardsværdet repræsenterer det korte Hallstattsværd, Gündlingentypen. Denne Type er noget almindeligere i Nordeuropa, navnlig i Nordtyskland og Polen. Den findes saa langt mod Øst som i Finland, og er iøvrigt i Norden fundet 2 Gange i Norge, 3 Gange i Sverige og 2 i Danmark, ved

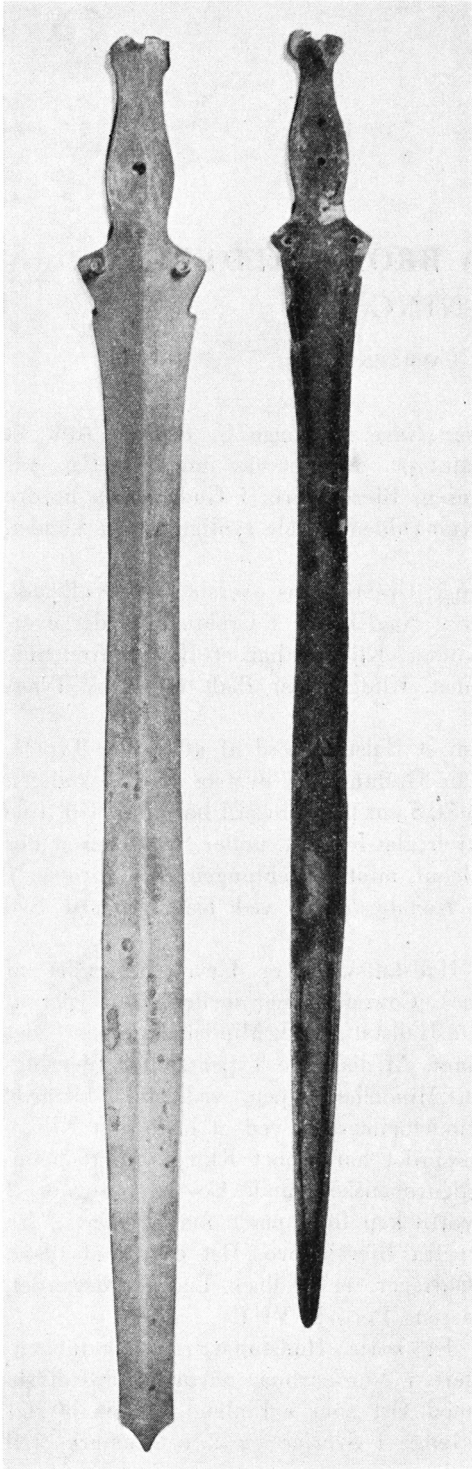

Fig. 1. Hallstatt Bronzesværd fra Bjerringbro, fundet i Gudenaens nordlige Brink. Ca. 1 : 4.
Hallstatt Bronze Sword from Bjerringbro.
Found in the northern bank of the Gudena river.

Fig. 2. Hallstatt Bronzesværd fra Kalhovegaard syd for Randers. Ca. 1 : 4.
Hallstatt Bronze Sword from Kalhovegaard south of Randers.

Løvenborg i Holbæk Amt og i Limfjorden ud for Dommerby i Viborg Amt. Den sidste og mindst talrige Type, den nordlige Variant, der adskiller sig fra Gündlingentypen ved sin ribbede Klinge, kendes fra 2 svenske og 1 dansk Fund, Torrig, Birket S., Maribo A. Det ene af de svenske Fund, fra Langsjöen, Uppland, er »uppfiskat« 1849 eller tidligere sammen med 2 Sværd og en Spydspids, der tilhører nordisk Per. V⁵).

Begge Typer af Hallstattbronzesværd tilhører – sammen med lange Jernsværd, der ikke kendes i Danmark, men er fundet i Sverige og Nordtyskland – Hallstattkulturens I Periode, men iøvrigt er der ikke Enighed om Forholdet mellem dem. I Almindelighed anses det korte Hallstattsværd for at være ældst, men G. Kossack er af den Opfattelse, at det korte Sværd har det lange til Forudsætning⁶).

Til en Datering i Forhold til de nordiske Bronzealderperioder giver Sværdfundene selv ikke megen Hjælp. Hvis Fundkombinationen fra Langsjöen er paa-lidelig, er den nordlige Variant til Stede i Per. V., og Holbæk Ladegaardfundet viser, at lange Hallstattsværd af Bronze fandtes over Jorden endnu i Per. VI. Imidlertid kan andre Fund datere Hallstattkulturens og den nordiske Bronzealderens Faser i Forhold til hinanden. Et rigt Gravfund fra Voldtofte indeholdt en Bronzekedel af en Type⁷), der tilhører Hallstatt I⁸). Det øvrige Gravgoods giver en Datering til nordisk Per. V, og følgelig falder en Del af Hallstatt I før Slutningen af Per. V. Et Fund fra Szembzin i Mecklenburg⁹) indeholdt 2 Kropfnaale (d. e. Naale med Bøjning paa Stilken) med dobbelt Spiralhoved og en Vulstring, og dertil en Fibula af den Type, der benævnes Paukefibler; Kropfnaale tilhører Jernalderens I Periode, men Vulstringe og Dobbeltspiralnaale hører Bronzealderens Per. VI til, og fundet kan derfor sættes paa Overgangen mellem Bronze- og Jernalder; Paukefibler tilhører indenfor Hallstattkultur den senere Del af Hallstatt II¹⁰). En væsentlig Del af denne Periode maa altsaa være samtidig med nordisk Bronzealder VI. Dog kan de to Perioder ikke forløbe helt parallelt; mange Per. VI Typer tilhører sydpaa kun eller hovedsageligt Hallstatt I, saaledes Naale med skaalformet Hoved, Svanehalnaale og halvrunde Rageknive, og en væsentlig Del af Per. V maa være samtidig med sen Urnemarktid. Nordisk Bronzealder VI kommer saaledes til at dække det meste af Hallstatt-tid. For de Hallstattsværd, der er fundet enkeltvis paa nordisk Omraade, kan man ikke give nogen snævrere Datering, end at de maa være nedlagt i Slutningen af V eller Begyndelsen af VI Periode.

Mange af de tyske Sværd opgives at stamme fra Grave. De nordiske er enten sikkert eller sandsynligvis Votivfund – ingen vides at være fundet i Grave.

Sværd af Hallstatt II Type – korte Jernsværd med Antennegreb – er ikke fundet i Norden. Dette kunde friste til den Formodning, at Forbindelsen med Hallstattkulturen ophører i Løbet af Per. VI, og det øvrige, ikke særligt omfangsrige Hallstattmateriale, der findes i Norden, kunde ved første Øjekast synes at bekræfte Formodningen. De Kedler af Hallstatt-type, som kendes i skandinaviske Fund – den ovennævnte fra Voldtofte samt 2 af samme Type, fra Birkende-gaard og fra Hjærnaps i Skaane, tilhører som nævnt Hallstatt I, det store Depot fra Hassle i Närke, der kun bestaar af Importsager, er ogsaa fra ældre Hallstatttid, og de i Gravfund almindeligste Typer med Hallstattpræg, halvrunde

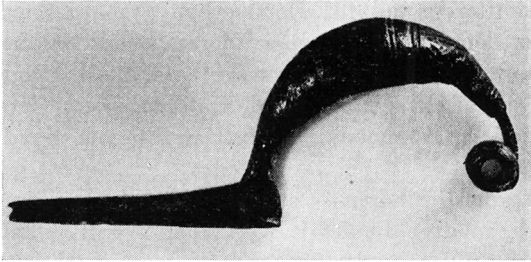

Fig. 3. Baadformet Bronzefibula af Hallstatt-type fra Iller Hede, Grønbæk Sogn. Ca. 700 f. Kr.

Boat-shaped bronze fibula of Hallstatt type from Iller Heath, Parish of Grønbæk. Ca. 700 f. Kr.

Rageknive, smalle Pincetter med Ophængningsrør og Skaalhovednaale er ogsaa tidlige sydpaa.

De Sager, der peger mod Hallstatt II, er nogle faa Naale og endnu færre Fibler. Naalene er Typen med dobbelt eller flerdobbelt Spiralhoved. Denne Naaletype er ret udbredt indenfor Hallstattkulturen og tilhører i Bayern en tidlig Del af Hallstatt II¹¹). Det førnævnte fund fra Szembzin taler for, at Typen er sen i Nordeuropa.

Blandt de faa Fibler af Hallstattform, der er fundet her i Landet, stammer den ældste fra Iller Hede, Grønbæk S., Viborg A (Fig. 3). Den er fundet alene ved Grøftegravning og er beskadiget, idet Naalen og Spidsen af Naaleskeden mangler. Men Typen lader sig bestemme. Den nu 10¹/₂ cm lange Fibula er en saakaldt Navicella («Baadfibula») med lang Fod og ensidig Spiral. Denne Type forekommer over hele Hallstattkulturens Omraade; paa Hallstattgravpladsen er den blevet henvist til »yngre, men ikke yngste Kvindegrave« og i Bayern til en tidlig Del af Hallstatt II, men i det østlige Hallstattomraade synes Navicellafibler at findes fra Kulturens tidligste Tid¹²).

Yngre end denne er de 2 flere Gange afbildede Fibler fra Ulbjerg, der er provinsielle Efterligninger af Certosafibler¹³). Saadanne tilhører i Hallstattkulturen Per. II, og har Nord for Hallstattomraadet en overvejende østlig Udbredelse¹⁴).

Til Trods for at Vidnesbyrdene om Forbindelser med Hallstatt II er saa faa, bør man imidlertid ikke drage for bestemte Slutninger om Handelsforbindelsernes Ophør eller Vedvaren. For det første synes Hallstattkulturens Indflydelse, som den afspejler sig i Fundene, at have været ret overfladisk og indirekte. Den spiller f. Eks. liden Rolle for den nordiske Gravsik: saavel Hallstattkulturens Jordfæstegrave som det Pragtudstyr, der nedlagdes i dem, savner Sidestykke her; og nordiske Samfundsforhold, saavidt de overhovedet kan aflæses i Fundene, er heller ikke skabt efter Hallstattforbillede. For det andet kan det nordiske Fundstofs Karakter give et skævt Billede. F. Eks. bliver Gravenes Udstyr i yngre Bronzealder stedse fattigere. Vaaben kendes ikke i Gravgodset fra VI Per. og Udstyret bestaar oftest af Naale – Reglen er 1 i hver Grav. Heller ikke Depoternes Fattigdom paa Hallstattgods kan tillægges for stor Betydning. Netop ved Bronzealderens Slutning sker der to Ændringer af Votivernes Sammensætning, og begge har til Følge, at en Del af Bronzealderfolkets Gods unddrages Jorden og dermed Eftertiden.

Den første Forandring er Vaabenvotivernes Forsvinden. Gennem hele yngre Bronzealder er de fleste Depoter rene Smykkefund, en mindre Del indeholder baade Smykker, Vaaben og Redskaber, og de færreste er helt uden Smykker. Votiverne er altsaa overvejende bestemt for en kvindelig Guddom – ikke nødvendigvis henlagt af Kvinder. Dog kan nogle af de mindre, blandede Fund vel være »mandlige«, da Smykker som Hals- og Armringe ikke er udelukkende kvindelige. De Vaaben, der henlægges, er først og fremmest Spyd og Sværd, sjældnere Dolke, samt Skjolde; de almindeligste Redskaber er Økser, Mejsler, Knive og Segle – de sidste findes ofte som eneste Redskabstype i Smykkefund. En lille Gruppe Depoter indeholder Bidsler, drevne Plader o. a., som henregnes til Seletøjsbeslag, alene eller sammen med Kvindesager. Ingen af disse er i Danmark yngre end Per. V, men paa Gotland levede denne særlige Offerskik endnu i Per. VI.

Der synes ikke at være nogen Forskel mellem Vaabendepoternes Fordeling og Depotfundenes almindelige Udbredelse.

Antallet af Vaabendepoter er – iflg. Broholms Fundlister – en Smule større i Per. IV end i Per. V: i Per. IV 29 Fund, hvoraf 12 kun indeholder Vaaben, i Per. V 22 Fund, hvoraf 7 er rene Vaabendepoter. Broholms Lister er ikke længere fuldstændige, men de siden tilkomne Fund har næppe forrykket Forholdet væsentligt. Ganske vist er den samlede Mængde af Fund fra Mark og Mose lidt større i Per. V end i den foregaaende Tid, men alligevel kan man næppe tale om en gradvis Nedgang i Antallet af Vaabenhenlæggelser fra Per. IV til Per. VI. Gennem Per. V bringes Vaabenofre i nogenlunde samme Omfang som tidligere. Men med Henlæggelsen af Hallstattsværdene i Per V/VI ophører de – tilsyneladende forholdsvis pludseligt.

Den anden Ændring i Bronzealderens Offerskik er de rene Ringofres Fremkomst. Blandede Smykkedepoter, indeholdende Naale, Hals- og Armringe, Hængekar og Bæltesmykker, fortsætter i Periode VI, men er, sammenlignet med forrige Periode, faa og spredte. De overgaas i Antal af de Votiver, der bestaar af et eller flere Halsringpar. Den geografiske Udbredelse er nogenlunde ens for de to Votivtyper¹⁵), bortset fra, at Ringfundene naar ned i det nordligste Sønderjylland, hvad de blandede Depoter ikke gør. Derimod er der m. H. t. Indholdet af Ringtyper Forskel paa de blandede Fund og de rene Ringfund. De blandede Smykkevotiver indeholder dels nogle Halsringtyper, der har overlevet fra Periode V, som Halsringe med Spirallukke og glatte Ringe med Kroglukke, dels nyere Typer. Heriblandt er forskellige Typer af Wendelringe (d. e. Ringe med vekslende Vridning) vigtige: tynde, som Broholm: Danmarks Bronzealder 3, S. 254–255, Ringe med tynde Lameller som l. c. S. 247, og svære Wendelringe som l. c. S. 251. Trinde Halsringe med flade eller kegleformede Endeknopper findes i nørrejske Depoter. Andre Ringtyper er af mindre Betydning.

I de rene Ringfund kendes ikke Halsringe, der gaar tilbage til Periode V, og heller ikke tynde Wendelringe er repræsenterede. Wendelringe med tynde Lameller er sjældne, men findes f. Eks. i et Ringfund fra Skjødstrup, der er usædvanligt ved, at dets 4 Ringe tilhører 3 forskellige Typer. Svære Wendelringe er noget almindeligere, men den i Ringfundene almindeligste Type er de Ringe, der af Broholm benævnes »Halsringe med Hagelukke« eller »med cirkelprydede

Ender«¹⁶). Disse Ringe er typologisk Efterkommere af de svære Wendelringe; en Del af dem er vredne, mens andre har Vridningen efterlignet ornamentalt. De ovennævnte jyske Ringe med Endeknoppe kendes ogsaa i rene Ringfund, og hertil kommer nogle sjældnere Typer.

Wendelringene og de deraf udviklede Ringe er de vigtigste, fordi de lader sig opstille i en typologisk Udviklingsrække. Den typologisk ældste tynde Wendelring indgaar i Fjellerupdepotet¹⁷), af hvis Inventar en stor Del – f. Eks. Halsringe med Spirallukke, Ragekniv med Spiralgreb – peger mod Periode V, og som derfor dateres til Periode VI's allerførste Tid. Den tynde Wendelring findes desuden i Depotet fra Røgerup¹⁸) – dette er vistnok det eneste danske Fund, hvor en tynd Wendelring er fundet sammen med den typologisk senere Wendelring med tynde Lameller. Denne maa være i hvert Fald delvis samtidig med den svære Wendelring. De to Typer er fundet sammen i Depoterne Holbæk Ladegaard, Hellinge og Skjødstrup¹⁹); i Tyskland anses de for samtidige, men der er en Forskel i deres Udbredelse, idet de svære Wendelringes Hovedomraade ligger Nord for Elben, med Østgrænse i Altmark – et Omraade, hvor Wendelringe med tynde Lameller er meget sjældne²⁰).

Naar de af Wendelringene udviklede »Halsringe med Hagelukke« ikke kendes fra blandede Votiver, men kun fra Ringfund, maa det betyde, at en stor Del af disse Fund er senere end de blandede. Ringfundene maa antages at sætte ind paa et Tidspunkt, da Wendelringe med tynde Lameller er ved at gaa af Brug, da denne Type er meget sjælden i Ringfundene. De svære Wendelringe er lidt rigeligere repræsenterede. Saa spinkelt Materialet er, giver dette dog en Antydning af, at Wendelringe med tynde Lameller og svære Wendelringe ikke falder helt sammen i Tid. En lignende Antydning giver de blandede Depoter; Røgerupdepotet, der med tynd Wendelring og glat Halsring med rundt Tværnsnit hører hjemme tidligt i Periode VI, viser, at Ringe med tynde Lameller er til Stede fra Periodens Begyndelse, hvilket er mindre sikkert for de svære Wendelringes Vedkommende. Men selv om senere Fund skulde gøre det ikke blot muligt, men sandsynligt, at den svære Wendelring kommer til i Løbet af Per. VI, giver dette dog ikke noget Grundlag for en Deling af Perioden.

Sjællands Fundtomhed i Jernalderens I Periode har foranlediget den Teori, at Bronzealderens Periode VI har en længere Varighed her end andetsteds²¹). Et Kontaktfund mellem Bronzealder VI og Jernalder I er til Stede i Depotet fra Mejlstrupgaard²²), der indeholdt Jernnaale med hvælvet Bronzehoved, som i Sydjylland tilhører Jernalder I, sammen med en svær Wendelring og en Vulstring. Spørgsmaalet er saa, om Fundet skal dateres til en Tid samtidig med Aarregravpladsen, eller om det er et Overgangsfund, som skal placeres paa Grænsen mellem de to Perioder. Det sidste mener Moberg, og efter Beckers Fremdragelse af en nørrejysk I Jernalderperiode, der med sine Krøllehovednaale og Øskenringe er knyttet til Aarres tidlige Del, er der næppe Tvivl om, at denne Tolkning er rigtig²³). Men Mejlstrupgaard staar de store Depoter fra Øerne nær og kan næppe ansættes ældre end dem. Det ser saaledes ikke ud til, at Øernes Jernalder I-Problem kan løses ved en lokal Forlængelse af Periode VI. Imidlertid: staar Mejlstrupgaard med sin svære Wendelring ved Overgangen til Jernalder I, saa maa de svære Wendelringes Efterfølgere, »Halsringe med

Hagelukke«, tilhøre denne Periode, og det samme gælder formodentlig nogle af Ringofrenes sjældnere Typer. Det er ikke usandsynligt, at de fleste Ringofre skal dateres til Jernalderens Periode I. Men ikke alle Wendelringe borger for denne Skiks Tilsynekomst allerede i Periode VI. En Række stereotype Offer-gaver er ganske vist et magert Stof til at udfylde en Periode, men i det mindste viser det Kontinuitet, om ikke med Bronzealderkulturen, saa dog med Periode VI.

Ringofrene kan antages at være bestemt for en Gudinde, hvis Billede vi har i Smaafigurerne fra Viksø, Farø og Ferreslev²⁴) og i lignende Figurer fra Pom-mern, Skaane og Västergötland. Samtlige Figurer forestiller en staaende nøgen Kvinde med Hænderne paa Brystet. De fleste har Halsring, nogle Bælte. At det er en Frugtbarhedsguddom, fremgaar af Figurerne selv, men Fundene antyder maaske mere. Et af Fundene, fra Källerberg i Västergötland, er et Gravfund²⁵); om de øvrige foreligger ingen Oplysninger, udover at Farøfiguren er fundet ved Pløjning, og Viksø har Mosepatina. Det ene sikre Fund tyder paa en For-bindelse med Gravkulten, at Frugtbarhedsgudinden ogsaa har været Døds-gud-inde. Det vilde passe med alle disse Statuetters primitive Præg, om de var frem-stillet til Gravbrug alene af nærmeste lokale Bronzestøber.

De blandede Smykkevotiver tilskrives en Gudinde, hvis Billede man mener at have i Faardaldepotets knælende Kvindefigur. Faardaldepotet²⁶), der stam-mer fra Periode V, indeholdt adskillige Smykker og 5 Figurer med Tap til Fast-gøring, nemlig 3 Dyrehovedfigurer, en Slange og den knælende Kvinde. Om disse Figurers Opstilling og Samhørighed eller ikke Samhørighed har der været en Del Diskussion. At Dyrehovederne hører sammen, kan næppe betvivles, og der er ogsaa almindelig Enighed om at sætte Kvinden og Slangen sammen og forbinde dem med det Bronzebaand, som Slangen endnu har en Stump af i sin Mund. Om Dyrehoveder og Kvinde-Slange hører sammen, er mere usikkert – fra samme Støberi kommer de nok ikke, men det er dog næppe tilfældigt, at de er nedlagt sammen. Om Kvindens og Slangens Anbringelse i Forhold til hinanden er fremsat forskellige Forslag. Rosenberg mener, at Slangen har staaet foran Kvinden, med Hovedet væk fra hende, og at et Baand er gaaet fra Kvindens Haand gennem Øskenen paa Slangens Krop til dens Mund; til denne Rekonstruktion slutter sig Broholm og Brøndsted; sidstnævnte mener, at Grup-pen skal tolkes som en kørende Gudinde²⁷). Derimod indvender Althin, at der overhovedet ikke er Vogndelev i Fundet, og at Baandets Forløb i Rosenbergs Rekonstruktion er for unaturligt; af samme Grund afvises en Rekonstruktion svarende til Billedet paa Ragekniven fra Vestrup (Fig. 4). Althin mener, at Gruppen har forestillet en Slingeadoration, og at Slangen har diet Kvinden²⁸). Mod begge Rekonstruktioner kan indvendes, at Vestrupkniven, som en samtidig Gengivelse af Gruppen Kvinde-Slange, maa tillægges stor Betydning; den viser, at Kvinden har ført Slangen i et Baand bag sig eller maaske ved Siden af sig – det sidste vilde ikke kunne gengives i Rageknivens flade Tegning.

Som Modtagere af Vaabenvotiverne tør man vel udpege de Tvillingguder, hvoraf een er tilbage i det reducerede Grevensvængefund²⁹), og som ogsaa er afbildet paa Ragekniven fra Vestrup.

Ringofrene fortrænger altsaa i Løbet af Periode VI's senere Del de blandede Smykkevotiver. Om Vaabenvotivernes Forsvinden sker samtidigt, er mindre sik-

kert, men muligt. Holbæk Ladegaardfundet viser, at Vaaben kunde ofres i Periode VI paa et Tidspunkt, da Ringofrene begynder at sætte ind med Henlæggelser af Wendelringe. Blot ved vi ikke, da de øvrige Hallstattsværd er Enkeltfund, om dette er en Regel eller en Undtagelse. Da det kun er Sværd fra tidlig Hallstattid, der er henlagt i danske Fund, maa vi antage, at Vaabenhænlæggelser er ophørt ved den Tid, da Hallstatt II begynder i Mellemeuropa. De første Ringofre kan kun omtrentlig dateres i Forhold til den mellemeuropæiske Kronologi. Wendelringe med tynde Lameller og svære Wendelringe er fundet sammen med Hallstattgods i Mellemtyskland; de dateres her til Hallstatt II³⁰). Er imidlertid Wendelringe, som Sprockhoff mener, skabt i Nordtyskland og derfra spredt mod Syd og Sydvest, kan de mellemtyrke være senere end de nordiske³¹). Ringofrenes Begyndelse kan i saa Fald anslaaes til et Tidspunkt sent i Hallstatt I eller ved Overgangen til Hallstatt II.

Hvadenten Vaabenvotivernes og de blandede Smykkevotivers Forsvinden er een eller to Begivenheder, saa viser Fundene, at der i de Egne, hvorfra vi har Votivfund – det vil sige først og fremmest den sjællandske Øgruppe og i mindre Grad Fyn og Nørrejylland – ved Bronzealderens Slutning sker gennemgribende Forandringer i det religiøse Liv. Skiftet i Offerskik er for voldsomt og sker for hurtigt til, at det kan forklares som en rolig Udvikling. Man maa tro, at Ringofrenes Gudinde har fortrængt den Guddom, til hvem de blandede Smykkevotiver blev bragt, og muligvis samtidig den krigerske Gud – eller de Guder – som krævede Vaaben af sine Dyrkere.

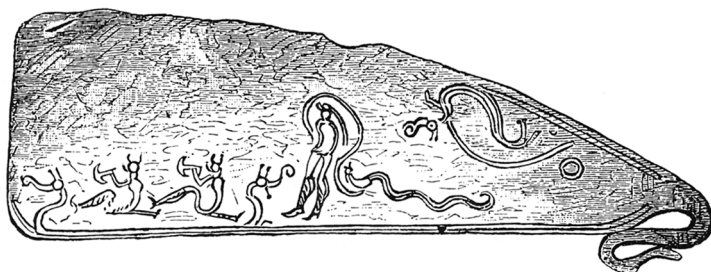

Fig. 4. Bronzeragekniv med indlagte Ornamenter af Jern. Vestrup, Gislum Herred. 1 : 1.
Bronze razor with inlaid iron decoration. Vestrup, Gislum Herred. 1 : 1.

Votive Finds from the End of the Bronze-Age.

In 1954 the Prehistoric Museum received a bronze Hallstatt sword, in good condition and now 76.5 cms. long. It is close to the Mindelheim type, but possesses, instead of ribs, a smooth blade with a central ridge. It was found on the bank of the Gudena, near Bjerringbro. The next year Randers Museum received a sword of Gündlingen type, now 70.5 cms. long. It was found at Kalhovegaard near Randers.

The Hallstatt swords discovered in Scandinavia can only on rare occasions be dated within the Scandinavian chronological framework, the Swedish specimen from Långsjön (according to Cowen 'a northern variant') perhaps to Period V⁵), and the Mindelheim sword from Holbæk Ladegaard to Period VI⁴). Discoveries of other types, however, aid in the dating. A burial at Voldtofte⁷) dates the beginning of Hallstatt I to some time within Period V, and the discovery at Szembzin in Mecklenburg⁹), from the transition from Period VI to Iron Age I, contained late Hallstatt II fibulae. The Scandinavian Period VI thus covers the greater part of the Hall-

statt Period. The Hallstatt swords found out of context cannot be dated more closely in Scandinavia than to late Period V – early Period VI.

While the influence of Hallstatt I, and its imports, are fairly well represented in the Scandinavian discoveries, types which show connection with Hallstatt II are rare. In Bavaria pins with a double spiral head belong to early Hallstatt II¹⁾, and they are apparently late in northern Europe (Szembzin). An isolated Navicella fibula from Iller Heath in Viborg County (Fig. 3) may belong to early Hallstatt II. The pair of fibulae from Ulfbjerg are copies of Certosa fibulae from Hallstatt II. This diminution in the number of discoveries can scarcely be ascribed to a severing of contacts between Scandinavia and central Europe; it can be explained by the nature of the discoveries made in Scandinavia, the continually poorer furnishings of the graves, and changes in the nature and composition of votive offerings.

Offerings consisting of weapons are throughout the Later Bronze Age less frequent than those consisting of ornaments, and they appear to cease altogether comparatively suddenly with the depositing of the Hallstatt swords in Period V–VI. Offerings of mixed ornaments are succeeded in the course of Period VI by offerings consisting of a pair of torques. This group of discoveries does not contain torque-types which have survived from Period V, but on the contrary contain some types, such as Broholm's "torques with chin clasp"¹⁶⁾, which are unknown in the mixed offerings. The unmixed torque offerings are thus partly later than the mixed offerings, and commence at a time when the Wendel torques with thin laminations are just about going out of use. In the depot from Mejlstrupgaard²²⁾, which must be dated by its iron pins with domed bronze heads to the transition between Period VI and the Iron Age, the massive Wendel torque must be ascribed to the end of Period VI. The "torques with chin clasp" derived from this type and common in the torque offerings must then be dated to Iron Age I, a date which would also appear to cover certain rarer torque types.

The deities to which the torques and the mixed ornaments respectively were offered are presumably those represented, partly in the figurines from Viksø, Farø, etc.²⁴⁾, and partly in the female figurine from the Faardal discovery, which is normally regarded as associated with the snake in the same discovery. This group occurs again on the razor from Vestrup (Fig. 4), where the woman leads the snake on a leash behind her. On the same razor can be seen a pair of horned figures, the same figures as those of which one survives from the discovery at Grøvensvænge²⁹⁾. These latter are perhaps the deities for which the offerings of weapons were intended. It can still not be stated with certainty whether the offerings of weapons and those of mixed ornaments disappear simultaneously in Period VI, or whether the ornament offerings continue a little longer, before they are replaced by the offerings of torques alone. But the objects discovered mirror thoroughgoing changes, in the course of which the goddess of the torque offerings supplants the older deities of the Bronze Age.

Jytte Laursen.

NOTER

- 1) Historisk Aarboeg for Randers Amt 1955, S. 84. 2) Sprockhoff, Die german. Griffzungenschwerter 1931; Cowen, Bronze Swords in Northern Europe. Proceedings of the Prehistoric Society 1952. 3) Arbman, Mälardalen som kulturcentrum. Winther Festskrift 1938. 4) Broholm, Danmarks Bronzealder III, S. 242. 5) Sprockhoff l. c. S. 110, Sverige 5. 6) Kimmig, Die Urnenfelderkultur in Baden 1940, S. 101 ff.; Kossack, Zur Hallstattzeit in Bayern. Bayr. Vorgeschichtsblätter 1954. 7) Broholm l. c. 1114. 8) v. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefässen. Mainz Festschrift II 1952, S. 6. 9) Åberg, Bronzezeitliche und Früheisenzeitl. Kronologie II 1931, S. 102, Fig. 219–221. 10) Zürn i Germania 1942, S. 119; Kossack l. c. S. 23. 11) Kossack l. c. S. 18. 12) Hoernes, Das Gräberfeld von Hallstatt S. 29; Kossack l. c. S. 19; Müller-Karpe i Archeološki Vestnik 1953. 13) Brøndsted Danm. Oldtid III, Fig. 7 h. 14) Beltz i Zeitschr. für Ethnologie 1913, S. 886 ff.; Petersen, Die frühgermanische Kultur 1929, Tf. 25 a–d. 15) Broholm, Danm. Bronzealder IV, S. 296, Fig. 109. 16) l. c. S. 116. 17) Broholm, Danm. Bronzealder III, M. 225. 18) l. c. M. 211. 19) l. c. M. 213, M. 223, M. 280. 20) Sprockhoff, Niedersächsische Depotfunde 1932, Tf. 38–39. 21) Arbman i Acta Arch. V 1934, S. 19. 22) Broholm l. c. M. 230. 23) Moberg, Zonengliederungen der vorchristl. Eisenzeit. 1941, S. 83; Becker i Kuml 1956, S. 50 ff. 24) Broholm, Danm. Bronzealder IV, S. 268–69. 25) Montelius, Minnen från vor forntid 1497. 26) Broholm, Danm. Bronzealder III, M. 199. 27) Rosenberg i Danske Studier 1929, S. 4; Broholm, Danm. Bronzealder IV, S. 266; Brøndsted, Danm. Oldtid II, 1939, S. 226. 28) Althin, Studien zu den bronzezeitl. Felszeichnungen 1945, S. 202–204. 29) Broholm i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1952. 30) Claus i Irmin 1940/41, S. 41 ff. 31) Sprockhoff, Jungbronzezeitliche Hortfunde I 1956, S. 148.